

A GEOPOLITIKA MINT ÁLLAMTUDOMÁNY

SOK MA DIVATOS JELSZÓ ÉS SZÓLAM mellett nyugodtan napi-rendre térhetünk, de vannak jelszavak, jelszóvá lett fogalmak, melyeket közelebbről meg kell vizsgálnunk, mert súlyos és sorsdöntő lényeget takarnak. Ilyen nálunk a »geopolitika«: jelszó, zsurnalisztikai szólam; habár valójában nem az, csakhogy tollforgatóink nem használják helyesen, inkább kihasználják bizonyos politikai, gazdasági célkitűzések igazolására s talán éppen ezért a tudományos körök, elsősorban a rokon politikai földrajz képviselői, szinte mereven elzárkóznak a geopolitikának a tudományok sorába való befogadása elől; friss német jövevénynek tartják, nem rokonszenveznek vele, mert irányítottnak, túlzóan propagandaizűnek ítélik. Vizsgáljuk meg tehát, hogy vajjon ezt a »német geopolitikát« csak *ad hoc* célok igazolására művelik-e s nem történt-e máris komoly kísérlet egy *állandó értékű* tudományos rendszer megalkotására a geopolitikával kapcsolatban. Fogalomtisztázásra van szükség, a geopolitikát kifejtő elméletek közelebbi ismeretére, a geopolitikai irodalom áttekintésére, egyáltalán a geopolitika tudományos és gyakorlati használhatóságának közelebbi vizsgálatára, hogy a kérdésben ítéletet mondhassunk.

KJELLÉN ÉS A NÉMET GEOPOLITIKAI ISKOLA

A »GEOPOLITIKA« SZÓ – állapítsuk meg mindenekelőtt – nem német eredetű, hanem egy svéd állambölcseletőtől, *Kjellén Rudolf* (1868–1922) upsalai professzortól származik, aki e szóösszetételt 1900-ban használta először »Bevezetés Svédország földrajzába« című munkájában¹ s későbbi »A politika rendszerének alapjai« című művében² határozta meg, kifejtvén, hogy a politikatudomány tárgykörét a modern állam életfunkciói alapján kell felosztani; az addigi klasszikus *hármás* felosztás: terület, nép, főhatalom helyébe a következő ötös felosztást ajánlja: 1. *geopolitika* = az államéletnek a területtel összefüggő kérdései, 2. *ökopolitika* = a gazdasági élet és vezetése, 3. *demopolitika* = a népességgel, 4. *sociopolitika* = a társadalommal és 5. *kratopolitika* = az állami életnek és az államvezetésnek az alkotmánnyal, a hatalommal összefüggő részei. Ugyancsak *Kjellén* »Az állam mint életforma« című könyvében³ azt mondja, hogy »a geopolitika az állammal, mint földrajzi szervezettel, mint térbeli jelenséggel foglalkozik, tehát az államterület politikai vizsgálatának a tudománya«.

Mind a fogalmat, mind annak jelentését később *a német geopolitikai iskola* fejlesztette tovább: már nemcsak az egységes politikatudomány egyik részét, egyötödnyi ágazatát értették a geo-

¹ *Kjellén Rudolf*: Inledning till Sveriges geografi. Göteborg, 1900.

² Német fordításban ismertebb: *Kjellén Rudolf*: Grundriss zu einem System der Politik. Leipzig, 1920.

³ *Kjellén Rudolf*: Der Staat als Lebensform. Leipzig, 1917.

politikán, hanem önállósították és alárendelték a Kjelléni politikai rendszer második és harmadik részét is: az öko- és demopolitikát.

A németek tehát kiterjesztették Kjellén geopolitikai fogalmának jelentéskörét és ezalatt nemcsak a *puszta földfelszín* helyzetének, éghajlatának stb. az állam életére gyakorolt hatásait, illetve ezek vizsgálatát értik (ami Kjellén megfogalmazásában megközeleltően a geopolitika fogalma volt), hanem ezen túlmenően mindazt, ami a puszta területtel, *földfelszinnél összefügg*. Tehát nemcsak a »Naturlandschaft«, hanem a »Kulturlandschaft« is a geopolitika körébe tartozik, azaz vizsgálja a természeti tájon emelt emberi alkotásokat, településeket, gazdálkodást is, továbbá az ott élő népeket és a környezetet, a politikai szomszédságot is, a természet és az emberi közületek életének egymásra gyakorolt hatásait, az ember fokozatos felülkerekedését a természetten.

Ezek szerint: a kjelléni alapokból kiindulva arra a megállapításra juthatunk, hogy – egyszerű formában megfogalmazva – az állam valóságos, fizikai alapjai, alkotórészei: a terület + nép = *államtest* (Kjellén még nem említi így összevonva) élesen elválaszthatók az eszmei alkotórésztől, a *főhatalomtól*, amely különben is legtöbbször csak az előbbiek függvénye. És így a geopolitika nem más, mint az államtest életének vizsgálata, illetve az *állam életének térbeli szemlélete*.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ehhez az eredményhez Kjellén empirikus alapú, úgynevezett *neorganikus államelmélete* felől is eljuthatunk. Kjellén ugyanis – ellentétben kortársaival, kiknek javarésze az államban puszta jogi instituciót látott csupán – politikai rendszerében az államot mint térbeli, élő szervezetet empirikusan fogja fel, amikor azt írja: »Az államok, amint a történelemből láthatjuk és a valóságban is tapasztalnunk kell, *értelemmel bíró lények* (sinnlich vernünftige Wesen), akárcsak az emberek, ... érintkeznek egymással, kongresszusokon tárgyalnak vagy csatatereken küzdenek egymással, vonzódnak egymáshoz vagy gyűlölik egymást, ... mint a társadalom világának többi *élőlényei* (lebende Wesen).«⁴

A magunk részéről Kjellén geopolitikai organikus államelméletét a következőképpen magyarázhatnánk tovább:

A lét, létezés különböző fokozatokban, ranglépcsőkben jelentkezik: növényi, állati, emberi, majd jogi vagy erkölcsi organizmusban: egyed < személy < személyiség.

Ha az államot organikus létén felül személyiségnek fogjuk fel (Kjellén még csak érzékelhető »értelmes lényekről« beszél, de még nem személyiségekről), akkor

fizikai, valóságos alkotó elemeit (terület+nép) valójában az *állam testének* tekinthetjük (vö. corpus Sanctae Regni Coronae, vagy Fiume = corpus separatum), amit

szellemi vagy jogi alkotórésze: a főhatalom emel személyiséggé s így több, mint egyszerű organizmus.

⁴ U. o. 23–30. l.

Az állam valóságos, fizikai alkotórészeit, az államterületet és a vele elválaszthatatlan összefüggésben lévő népet külön választhatjuk az eszmei résztől, a főhatalomtól, és összefoglalóan *államtestnek* nevezhetjük. Vizsgálódásaink vonatkozhatnak csak az államtestre és akkor Kjellén organikus államelméletét anélkül alkalmazhatjuk, hogy vád érhetne: habár az állam személyiség, mégis csak organikus valóságában vizsgáljuk s ezzel lefokozzuk az állam minőségét. Az állam személyiségét a főhatalom jelenti, azt pedig – *a maga elvontságában* – ez a vizsgálódás nem érinti, megfigyeléseink körétől különválasztja. Természetesen annyira, amennyire ez lehetséges. Mert hiszen a geopolitikának is tárgyalnia kell a főhatalomnak az államterülettel és a néppel összekapcsolódó vonatkozásait; teljes mértékben – nyilvánvaló – a főhatalomnak csak a térbeliségtől elvonatkoztatott szociológiai és jogi része hagyható ki a vizsgálatokból.

A geopolitika tehát az állam alapjainak vizsgálata, a »terület + nép = államtest« tanulmányozása s – mivel a főhatalom, alkotmány és jogrendszer ennek az államtestnek függvénye – a geopolitika nem más, mint *a politika priusa*. Haushofer szerint: »Die Geopolitik soll die kurze, treffende Bezeichnung eines... Zusammenbaus aller für die Erhaltung des Staates im Raume notwendigen Wissenschaften und eine Forderung ihn zu schaffen, wo er noch nicht besteht.«⁵

A GEOPOLITIKA ÉS AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK

KJELLÉN »Az állam mint életforma« című, már idézett művében kifejti, hogy »az államtudományok területe mindeztideig a szűken értelmezett *jogi* jellegű államfogalomra korlátozódott, míg a földrajz, statisztika stb. (nyugodtan mondhatjuk: maga az élet!) nagyobb, tágabb, életrevalóbb tartalmat követel. Eljött az idő, hogy elismerjük az államtudomány jogát egy kiterjedtebb, étellel telibb vizsgálati területre is.«⁶

Már a múlt században nyilvánvalóvá lett, hogy az államtudományok elmaradtak a történeti és természettudományok mögött. Míg ezek át- meg átkutatták az országok és nemzetek életét, addig az államtudomány frigyre lépett a mind elvontabbá váló jogtudománnyal (Kelsen: *Reine Rechtslehre!*), megelégedett az államhatalom, illetve az alkotmány *jogi* vizsgálatával, az állam *alapvető* alkotó részeivel, a területtel és a rajta élő néppel alig törődött. *Ratzel*, a neves német politikai geográfus, kora államtudósainak fejére is olvasta, hogy tudományuk voltaképpen alapját, az államterületet (és az állam népét is) elhanyagolván, rendszereik a levegőben lógnak, légvárak, papírformák.⁷ *Gróf Teleki Pál* élete első

⁵ Haushofer–Obst–Lautensach–Mauil: Grunewald. 1928. 35. l.

⁶ Kjellén Rudolf: Dar Staat als Lebensform.

⁷ Ratzel Friedrich: Politische Geographie oder Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges. 2. Aufl. München és Berlin, 1903.

tudományos munkájában így ír erről: »A természettudományok által az utolsó 50 év alatt elért nagy vívmányok más tudományágak fejlődésére is nagy hatást kellett, hogy gyakoroljanak, hiszen ezek eredményei egészen új világnézetet teremtettek. Annál különösebb, hogy az *államtudományok*, ezen oly fontos és nagy anyaggal bíró tudományágak terén még ma is számos olyan nézettel találkozunk, melyek homlokegyenest ellenkeznek a természettudományok által világosan bebizonyított tényekkel, sőt írójuknak a természettudományok legelemibb kérdéseiben való járatlanságát árulják el.«⁸

Ígymár régóta sürgető kívánság, hogy az *elvont* jog- és államtudományok és a *valóság* tudományai, különösen a földrajz és a néprajz, egymáshoz közelebb hozassanak, más szavakkal: az *állam jogi* szemléletének túlsúlyát a *természettudományi* kutatás eredményeinek felhasználása egyenlítse ki. Jog- és államtudományaink fentvázolt elvérszegényedésére egymás után eszmélnek rá az egyes tudományágak és a természettudományi, lélektani stb. kutatások eredményeit felhasználva vizsgálódásaik súlypontja valóságos alapjaikhoz: az emberhez, a földhöz tér vissza. Így a büntetőjog figyelme – a kriminológia hatása alatt – a normáról, a büntető jogszabályról a büntettes felé fordul, az elvont normatív alapról az explikatív módszerre alapra való áttéréssel. A büntető jogszabály normájának öncélúsága, kegyetlensége megszűnik és az ember, mint büntettes, s cselekedeteinek indítékai helyeződnek a vizsgálódás középpontjába (Irk). A szociológia megteremtésével a politika is egyik alaptényezőjének tüzetes megvizsgálásához fogott hozzá: a társadalomkutatáshoz (Krisztics stb.). De még a növénytanban is új kutatási irány, a *geo*-botanika bontakozik ki, amely szintén az alappal, a földdel való kapcsolatosságot hangsúlyozza (Soó).

Az államtudományok szempontjából azonban a századforduló éveiben feltűnő új tudományágak, mint az emberföldrajz, a politikai, a gazdasági földrajz stb. – habár az élet valóságos alapjaihoz való visszatérés szükségének felismeréséből származtak – mégsem oldották meg a kérdést, mert csak segédtudományokként voltak alkalmazhatók. A politikatudományban ugyanis nem a politikai földrajzi és néprajzi elem hozhatott megújulást, hanem egy olyan *új rendszer*, amely a politikát ráépíti a földrajzi megismerésre, vagyis a *geografiai politika*. Kjellén zseniális, rövid, kifejező lefordíthatatlan szóösszetétele: a *geopolitika* ezért helyes. Ha az államtudományok, közelebbről a politika lényegét földrajzi tudásra akarjuk alapítani, akkor ennek az új tudományágnak logikusan nem lehet politikai *földrajz* elnevezést adni, hanem csakis a *geopolitikát*. A ‚geo‘ csak jelző, a politikán van a hangsúly: politika, tehát *államtudomány*.

Az *elméleti geopolitika* tehát: a politikatudomány első fele, az állam kialakulásának, szervezetének, életének térbeli vizsgálata, közelebbről az állam területének és népének, mint államtestnek az élettana.

⁸ Gróf Teleki Pál: Az elsődleges államkeletkezés kérdéséhez. Államtudori értekezés. Budapest, 1904. bevezetés.

A *gyakorlati* geopolitika: Sieger szerint »földrajzi szempontok által meghatározott államművészet« (Bluntschli ugyanis a politikát államművészetnek nevezte), vagy Teleki szerint: földrajzi tudásra alapított politika.

Ezek alapján, több külföldi szerző nyomán, a politikai földrajz eredményeinek szem előtt tartásával a geopolitika tárgyi felosztását az alábbiakban vázolhatjuk:

A) *Bevezető rész*: 1. a geopolitika történeti kifejlődése és irodalma, 2. tárgya és felosztása, 3. helye a tudományok sorában, 4. módszertani alapja, 5. célja és eredményei.

B) *Analitikus rész*: I. *A geopolitika alaptényezői*: az állam és részei: 1. az állam fogalma, modern államelméletek, 2. az állam alkotórészei és életfunkciói, 3. az állam élettana. II. *Az államterület vizsgálata*: 1. az államterület *külsőleges elemzése*: nagyság, forma, fekvés (ratzeli triász), 2. az államhatárok, határsávterületek, 3. az államterület *belső vizsgálata*: az államtest anatómiája, a természeti táj és a kultúrtáj, a közlekedés jelentősége. III. *Az állam népe*: 1. általános vizsgálat etno- és szociopolitikai szempontból, függőleges és vízszintes tagoltságban, 2. különös vizsgálat gazdasági-, településföldrajzi szempontból: a település és a telepítés geopolitikája. IV. *A modern államhatalom*: viszonya a földhöz, néphez; a béke és háború geopolitikája; a geopolitika érvényesülése az államvezetésben.

C) *Szintétikus rész*: 1. tájegységek (Teleki), 2. különleges tájak: határsávok, stb., 3. harmonikus és diszharmonikus államalakulások, 4. a történelem nagy birodalmainak geopolitikai magyarázata, 5. a Föld nagy tájegységei és a mai „nagyter”-elméletek, 6. az élettér-kutatás stb.

Ezt az elméleti részt természetesen *alkalmazott* rész egészíti ki, ami magyar vonatkozásban a tulajdonképpeni „*magyar geopolitika*”. Itt az alábbiakat tárgyalnánk:

I. *Országunk*: a magyar államtest politikai vizsgálatának szükségége; határaink és államterületünk történeti tanulmányozása; a trianoni határ elemzése (mint az elméleti rész klasszikus példatára!); jövődi határaink és a szentistváni birodalom feltámasztásának kérdése, annak előfeltételei; közigazgatási határaink; hazánk belső struktúrájának geopolitikai alapjai, stb.

II. *Nemzetünk*: a magyarság településének dinamikai ereje; demopolitikánk, etnopolitikánk és szociopolitikánk államterületünkkel való összefüggései; a disszimiláció és az idegen szórványok: geopolitikai tuberkulózis; társnépeink az ezeréves haza területén, település-területeik, visszatelepítésük kérdése, stb.

III. *Gazdaságunk*: hazánk talaja és éghajlata, nyersanyagaink; őstermelés, ipar, kereskedelem; közlekedésünk (újjaszervezésének fontossága!); gazdasági okok és az agglomeráció; iparvidékek, városok fejlesztése és alapítása, stb.

IV. *Államhatalmunk*: államformánk kérdése; szuverénitásunk, függetlenségünk eszménye; külső és belső államvezetésbeli kérdések geopolitikai vonatkozásai; szomszédaink és szövetségi politikánk az elmúlt évszázadok alatt, stb.

A SZÓBAHOZHATÓ KÉRDÉSEK KÖZÜL különösképpen fontosnak látszik az élő államterület *belső vizsgálata*, az államtestnek mintegy anatómiája. Az államterület hegyszerkezete lenne a »csont-

váz» (még Leonardo da Vincitől származik ez a hasonlat), érhálózata a közlekedési útvonalak rendszere, idegrendszere a hírszolgálat hálózata. A fizikai és szellemi közlekedést *nemcsak gazdasági szempontból* kell vizsgálni, hanem *tisztán államtudományi szempontból* is, az államtest élete szempontjából, mint életlűktetésének, békés virágzásának, háborús küzdelmeinek színterét. Az államtestnek, mint a legegyszerűbb élőlénynek is, karakterisztikonja a mozgás; életcirkulációinak összessége: a fizikai és szellemi közlekedés. Az államélet megszületésével egyidejű és egyértelmű az államtest organikus életlűktetésének megindulása is, – ez az »állami közlekedés« a már előbb is megvolt anetतिकus gazdasági és kereskedelmi (fokozat!) fogalom felett pluszt jelent és attól megkülönböztetendő.

De lehetne szót ejteni arról is, hogy mennyire elmaradhatatlan *a települések* magyarázata, oknyomozása (a múlt és jelen településeinek elemzése) s ugyancsak *a telepítések* térbeli kérdéseinek tanulmányozása (a jövő településrajzának fölvázolása). A telepítés kérdése természetesen a geopolitika számára nemcsak a szokványosan értelmezett telepítésprobléma, nemcsak *a mezőgazdasági népesség* arányosabb földrajzi elosztásának, *iparvidékek* képzésének kérdésköre, hanem éppen ilyen hangsúllyal a *városok* helyzetének és jelentőségének vizsgálata is: magyar viszonylatban a főváros és a vidéki városok viszonyának, e városok között mutatkozó túlzott aránytalanságok kiküszöbölésének, a vidéki városok fejleszthetőségének, új városok alapíthatásának tanulmányozása.

S ha már a példáknál tartunk, meg kell említenünk, hogy éppen a geopolitikától várhatnánk nem egy tudományunk »magyar globusz«-felfogásának megszüntetését, mert a magyar geopolitika nem korlátozhatná figyelő szemét csak a magyar földre és csak a magyar kérdésekre, szükségszerűen államunkat és népünket *környezetében* tanulmányozná.

Végül éppen csak megemlítjük, hogy lehet beszélni *makro*-geopolitikáról, amely a szövetségi rendszerek, a külfölddel való gazdasági és szellemi kapcsolatok feltárása s a nagy földrajzi hatások és összefüggések feldolgozása; és lehet beszélni *mikro*-geopolitikáról, amely kicsi, eddig alig meglátott fizikai- és művelődésföldrajzi stb. tényezők hatásaira hívja fel a figyelmet (települések vonzásának vizsgálata, egyes határszakaszok oknyomozása, a közlekedés adottságainak elemzése stb.).

A GEOPOLITIKA ÉS A POLITIKAI FÖLDRAJZ

A GEOPOLITIKÁNAK FENTI TUDOMÁNYOS ÉRTELMEZÉSÉT inkább csak a németek használják, a geopolitika jellegzetesen német kifejezéssé vált s a gyakorlati alkalmazásában érvényesülő elfogultság, a Versailles után felburjánzott német propaganda »geopolitikai« túlzásai s általában a német geopolitikai iskola irányítótsága miatt érthető is az »extra-Germaniam«-külföld idegenkedése a »német fogalom«-tól. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a németeknél geopolitikának nevezett tudománykört másutt, más néven ne művelnék.

A franciáknak, de különösképpen az angolszászoknak virágzó »politikai földrajz«-irodalmuk van; nemzeteik hódításait, gyarmatosítását a századok folyamán megszerzett széles látókörrrel és nagy katonai földrajzi tapasztalattal írták le s nem tévednek a németek, amikor ezt az inkább politikai jelentőségű földrajzi irodalmat »geopolitikai«-nak tartják és mondják. Ha másutt még nincs is – elismerten önálló tudományként – geopolitika, de van – és ez igen természetes – geopolitikai irodalom. Annál is inkább, mert mindeütt művelik a politikai földrajzot, a közlekedéstudományt, a település-, gazdaság- és társadalomtörténetet, a közgazdaságtant, a haditudományokat, a kartográfiát stb., s ezek a tudományok – a geopolitikával határos tudományok lévén – gazdag geopolitikai anyagot tárnak fel s a geopolitika sokban ezeknek a tudományoknak az eredményeit igényli és azokra épül fel.

Legközelebb hozzá természetesen a politikai földrajz áll, azt is mondhatnánk, hogy a geopolitika részben nem más, mint *alkalmazott dinamikus politikai földrajz*. Hogy a geopolitika mégsem politikai földrajz, annak okaira már rámutattunk: a politikai földrajz: *geográfia*, amely a földfelszínt, annak élettani alapjait vizsgálja, a politikai cselekvés által eltért keretek (államhatárok) szerint; viszont a geopolitika *politika*, tehát nemcsak a földfelszínt, hanem az ezen lefolyó, ennek földrajzi viszonyaitól befolyásolt politikai cselekvést, államéletet kutatja; s ennek következtében a politikai földrajz *a politikának csak segédtudománya*, azon kívül foglal helyet, míg a geopolitika *a politikatudomány része*, tehát abban benne van. De rámutathatunk arra is, hogy a geopolitika erőteljesebben, merészebben oknyomozó, mint a politikai földrajz; nemcsak azt kutatja, ami volt, ami van, hanem azt is, ami *lehetne*, aminek *lennie kellene*, sőt talán azt is, ami *lesz*. *Sieger*, a versaillesi osztrák békedelegáció tagja, gráci geográfus a »Prognose«⁹ szóval jelöli a különbséget; ítélete szerint a geopolitika ott kezdődik, ahol a jövőbetekintés, szemben a politikai földrajz jelenrajzával. Még azt is megemlíthetjük, hogy a politikai földrajz túlnyomórészt az egyes államokkal foglalkozik, míg a geopolitika nagyobb súlyt helyez az államközi viszonylatok magyarázatára, a konfliktusok oknyomozására stb. (a franciák tétele¹⁰).

Állapítsuk meg tehát, hogy a politikai földrajz végeredményképpen a geopolitika fő alapja és váza, azonban a geopolitika több a politikai földrajznál, mert az államtesttel foglalkozó összes tudományoknak kivonata, ugyanakkor a jövő, a tervezések alapja is s az a hivatása, hogy az államépítés tanítómestere, az államművészet »földrajzi lelkiismerete« legyen. Hogy érvényesülése ma még akadályozott és nem tud kellő rokonszenvet felébreszteni magairánt, sokban magyarázható – a már ismertetett tényezők mellett – éppen azzal is, hogy a vele olyan szoros kapcsolatban álló politikai földrajznak, sőt magának a földrajznak is nagy időbe teltt,

⁹ Idézi *Haushofer Karl*: Erdkunde, Geopolitik und Wehrwissenschaft. München, 1934, 11.

¹⁰ *Ancel Jacques*: Géopolitique. Paris, 1936. előszó.

míg a tudományok sorában megtalálta a maga helyét. *Teleki Pál* szerint: »A politikai földrajz, régi formájában, mely az iskolákban napjainkig fennmaradt, nem volt más, mint enciklopedikus államisme, amely ritkán vált szervesen földrajzivá. Nagyapáink még szívesen olvasgatták az akkor idegen országokról az érdekes újdonságokkal spékelt ismertetések, de később és az iskolai földrajzban azok ellaposodtak. Ratzel új perspektivákat nyitott a politikai földrajznak, de a szükséges alapismeretek hiánya (!) folytán csak kérdéseket, problémákat tudott megpendíteni, – igaz, hogy nagy gazdagsággal és sok szellemességgel. A dicséretesen sokasodó, de még egészen kevés részletkutatás máig sem tud kellő tudományos kritikával átszűrni és felépített válaszokat adni.«¹¹ Ugyancsak *Teleki Pál* mutat rá már 1917-ben arra, hogy a földrajznak »nemcsak mibenléte, hanem tudományként való elismerése, még a rokontudományok művelői között is, le nem zárt kérdésnek látszik... Az akadémiák ma is kétségben vannak afelől, hogy a természet- vagy történettudományok közé sorozzák-e?«¹² *Brunhes*, a neves francia geográfus pedig emberföldrajza¹³ előszavában kijelenti: »*La géographie humaine n'est pas faite. Elle est à faire.*« Éppen így a geopolitika is ma még nem meghiggadt, kiépített és »szárazzá aszott« tudomány, hanem fejlődésben lévő tudományos rendszer, elgondolás. Ma még elfogultan tekintenek rá, de minden új tudományos rendszerezésnek ez a sorsa. Problémáit ma hol ez, hol az a tudomány vagy tudományág sajátítja ki, de nem kétséges, hogy függetlenségét simán fogja kivívni a maga számára. Hivatását, amely serkenti művelőit, csak egyedül ő tudja betölteni: *földrajzi szemlélettel a valósághoz közelebb hozni az államtudományokat*. Mert nemcsak a történettudomány az élet tanítómestere, hanem a geográfia is. Történelmet nem lehet tanulmányozni, vagy írni földrajz (térkép) nélkül, de a földrajz kutatása is üres és hiábavaló a múlt és jelen történetével való egybevetés nélkül. *Időbeliség és térbeliség*: a társadalmi jelenségeknek s így az államtudományok körébe eső jelenségeknek is alapvető tényezői. Mily különös mégis, hogy az államtudományok életünk időbeliségének kutatása mellett mennyire elhanyagolják a *térbeliség* vizsgálatát. A geopolitika itt ígér s itt idéz elő már is szemléletbeli változást.

NÉMET, FRANCIA ÉS ANGOL VÉLEMÉNYEK

A NÉMETEKNÉL a geopolitika megalapítója a már említett *Haushofer Károly* tábornok volt, aki már az első világháború előtt feltűnéstkeltő munkát írt Japánról s az összeomlás után a müncheni egyetem tanára lett. Itt maga köré gyűjtötte a korán elhunyt *Kjellén Rudolf* geopolitikai elgondolásait magukévé tevő s azokat továbbfejlesztő német tudósokat (*Maull Ottó*, *Leutensach Herman*, *Obst Erich*, *Hennig Richárd*, *Grábowsky Adolf*

¹¹ *Gróf Teleki Pál*: Európaról és Magyarországról. Budapest, 1939. 93. l.

¹² *Gróf Teleki Pál*: A földrajzi gondolat története. Essay. Akadémiai székfoglaló. Budapest, 1917.

¹³ *Brunhes Jean*: Géographie humaine. 3. kiadás. Paris, 1925.

stb.), ezekkel együtt megalapította a *Zeitschrift für Geopolitik* c. folyóiratot s ez már a weimari korszakban egy egész nemzedék legjelentősebb nevelő-organumává lett. A geopolitikát természetesen nem mint öncélú tudományt művelték, hanem mint gyakorlati nemzetnevelő tanítást alkalmazták, összekötő kapocsként a földrajz, a történelem és a közgazdaságtan, illetve a haditudományok (Wehrwissenschaften) között. A cél: geopolitikai szellemmel telíteni a közgondolkodást, a geopolitika szellemét bevinni az iskolákba. »A jövő kialakítása hatalmas előkészítő munkát követel, – írja *Haushofer*, – az a követelésünk tehát, hogy földrajzunk anyagát a geopolitika segítségével népünk hadtudományi nevelésének az alapjává tegyük«. ¹⁴ Utalnak *Ratzelre* akit – bár a geopolitika szót nem is ismerte – a geopolitika tulajdonképpeni atyjának tartanak, s aki a történelemből vett sok példával igazolta, hogy a földrajzi tudás már ősidőktől fogva *politikai hatalom*; sűrűn idézik Napoleon mondását: »*Le sort des états est dans leur géographie*«. *Hennig* geopolitikai kézikönyvében ¹⁵ rámutat arra, hogy kellő geopolitikai felkészültséggel a németiség biztosan megnyerte volna a világháborút, de a »teljes geopolitikai iskolázatlanság miatt« szükségszerűen el kellett buknia. Bethmann-Hollweg és társainak örök bűne, hogy »kellő geopolitikai érzék és tanultság híján« nem tudták jól előkészíteni a világháborút. De most: a geopolitika hatalmas távlatokat tár fel a németiség szeme előtt s megtanítja »világrészekben gondolkodni«. *Haushofer* szerint: »A helyesen értelmezett geopolitika egyike a legjobb fegyvereknek a világ léleket- és életterei (Lebens- und Atemraume) igazságos elosztásának kikészítésére a népek munkaképessége és kulturális teljesítményei szerint«. ¹⁶ De *Haushofer* nem bíz a békés rendezések utópiájában, azt hangoztatja, hogy a történelem tanúsága szerint igazi nagy eredményeket csak fegyverrel lehet elérni. A geopolitikában is »Beispiel ist mehr als Lehre«, azaz a nagy háborúk példái az igazi tanítómesterek. *Lukas György*, gráci professzor »Geopolitik und politische Geographie« c. munkájában (1929) egyenesen azt a tételt szögezi le, hogy a háború nem más, mint a geopolitika kísérleti terepe (*Krieg – Experimentalfeld der Geopolitik*).

A FRANCIA „GEPOLITIKAI” IRODALOM szelid bírálata ennek a harcra német álláspontnak. A probléma elsősorban az, hogy a földrajzi tényezők kényszerítő hatása, már-már determinációja az

¹⁴ *Haushofer*: i. m. 14. – A földrajz, a geopolitika és a hadtudományok gyakorlati elválaszthatatlanságát hangsúlyozza: „Ha valamire, úgy arra a harmonikus fejlődésre, amely a földrajztól a geopolitikán át a hadtudományokig vezet, ráillik Goethe mondása, amit a háborúra, kereskedelemre és kalózkodásra használt: Háromszorosan egyek ezek, nem lehet őket egymástól elválasztani!” A németeknél ki is alakult a geopolitikának „*Wehrgeopolitik*” elnevezésű külön ága, s a hadtudományokkal kapcsolats „geopolitikai szellem” annyira áthatja az iskolai oktatást, hogy az egyes német iskolákat nyugodtan tekinthetjük a német jövő megannyi hadapródiskoláinak.

¹⁵ *Hennig Richard*: *Geopolitik, die Lehre vom Staat als Lebenwesen*. Berlin, 1928.

¹⁶ *Haushofer-Obst-Lautensach-Maull*: i. m.

»organizatorikus ember, mint tájformáló tényező« (Teleki) munkájára és az állam életére milyen mértékű? *Ratzel francia elleniskolájának* képviselői (*Vidal de la Blache, Brunhes* és mások) sziporkázó gall szellemességgel és nem kevesebb tudományos alapossággal szemére vetették Ratzelnek és követőinek, hogy túlzóan materialisták, amikor a teret, a földet, az anyagot föléje helyezik meghódítójának, az embernek. *»La civilisation est la lutte contre les obstacles que la nature a semés sous les pas de l'homme.«*¹⁷ Ratzel után Vidal de la Blache,¹⁸ Haushofer, Maull után Ancel¹⁹ élvezetes tanulmány. Merőben elütő felfogások, sokszor ügyes bajvívás. *Demangeon*²⁰ még szeliden, bölcsen csak ennyit mond: »Maga a tér csak *nyers adalék*, amely nem tartalmazza egy tény valamennyi földrajzi értékét«. *Févre*²¹ már azt hirdeti, hogy »nincs nagy jelentőségük a kereteknek, a határoknak; a *szív* (= a nemzet) az igazi érték és minden előtt ezt kell értékelni«. És megjelenik a francia földrajzi irodalomban a »*géographie morale*« fogalma²² szemben a germán Raum-elmélettel, amint Siegfried Adré egyik munkája irányát nevezi.

A francia »geopolitikai« irodalom mintegy azt is hivatásának tartja, hogy nyesegetse a német geopolitika vadhajtságait. Megállapítják, hogy a látszólagos hasonlóságok, külsőségek sokszor erőltetett rendszerezése, majd bizonyos *geometriai megszállottság*, amelynek folytán minden ábrákban és számokban fejeződik ki, sok eltévelyedésnek szülőoka lehet és az is. A Swpan-féle »nyomáshányados elmélet«²³ például az állam határaitra nehezedő nyomást egyszerűen matematikailag törttel fejezi ki, olyképpen, hogy a tört szám nevezője a vizsgálandó ország lakosságának száma, számlálója a szomszéd országok lakosságának összege. Könnyű rámutatni, hogy ez a »*Druckquotient*«-elmélet, nem vévén számításba a szövetségi rendszerek egyensúlytartását, az ütköző államok sokszor szerencsés helyzetét stb., milyen képtelen eredményekre vezet. Svájc már régóta elpusztulhatott, megfulladhatott volna a ránehezedő irtózatos népesség-súly alatt; Angliának viszont könnyű volna a dolga, mert egyetlen idegen állammal sincs közös határa, tehát »nyomáshányadosa« = 0.

A kritika eredménye annak hangsúlyozása, hogy a *földrajz nem a felszínes összehasonlítások tudománya*, a geopolitika még-kevesebbé az. *Brunhes* plasztikusan fejezi ki: »Az emberföldrajz kutatásához kétségtelenül szükséges „a mértani szellem” – de vajjon elégséges-e? Nem kell-e kifinomult, művészi lélek is (esprit de finesse)? És az eredmények bemutatásához, a pontokból és vonalakból álló hálózat szépségeinek érzékeltetéséhez, az életjelenségek különböző színeinek és formáinak, de éppen így távlatainak meg-

¹⁷ Vidal de la Blache: Principes de la géographie humaine. Paris, 1922.

¹⁸ Vidal de la Blache: La géographie politique, à propos des écrits de M. Frédéric Ratzel. Annales de Géographie. 1898. 97–111. l.

¹⁹ Ancel: i. m.

²⁰ Demangeon Albert: Iles britanniques. Paris, 1927.

²¹ Févre Lucien: La Terre et l'évolution humaine. Paris, 1922.

²² Siegfried Adré: Les États-Unis d'aujourd'hui. Paris, 1927.

²³ Supan Alexander: Leitlinien des allgemeinen politischen Geographie. Leipzig, 1918.

világításához vajjon nincs-e szükségünk néha egy *kis művészetre* is, hiszen az emberi faj életének, munkájának és lángeszének a Föld kérgébe vésett nyomait kell ábrázolnunk. Le kell mérnünk a dimenziókat, de ugyanakkor érzékeltetnünk kell a színeket is és kifejeznünk azok erejét.«²⁴

AZ ANGOLSZÁSZOK politikai földrajza inkább gyakorlati szempontokat követ,²⁵ – ellentétben a franciákkal, akik gondolatokat felvető és szellemes írásokkal, valamint szigorúan rendszeres, sokszor németesen alapos, vaskos munkákkal és pompás monográfiákkal dicsekednek. Az angolszász írókból csakúgy árad a világhatalom biztos tudata s az ebből fakadó természetes, magától értetődő fölény; fejtegetéseik világosak: a dolgokat leegyszerűsítik, a problémákat lehetőleg elkerülik s így áttekinthetőbbek, mint akár a francia, akár a német tanulmányok. Jellemző, hogy még a Haushofer-féle iskola is az angolszász irodalomból vett kölcsön egy kézikönyvet, *Fairgrieve* »Geography and world power« című művét, amelyet Haushofer leánya fordított le németre s mint bevezetést a geopolitikába, hasonló német mű hiányában ezt népszerűsítették és terjesztették.²⁶ Természetesen Fairgrieve szemlélete nem ellenkezik a német aspirációkkal, bizonyos rokonszenvvel foglalkozik a németiséggel, ami alig mondható el a többi angolszász szerzőről; ezek nem ritkán ellenséges álláspontra helyezkednek a németiséggel szemben, vagy csak távolabbról érintik Középeurópát, mint olyan területet, amelyik nem tartozik az angolszászok elsődleges érdeklődési körébe, ők inkább birodalmunk geopolitikáját művelik. A brit és amerikai világbirodalom valójában klasszikus területe a politikai földrajz és geopolitika kutatásának; még az ebből a világbirodalomból kizárt németek is nagy buzgalommal dolgozták fel mind az angol gyarmatok és Amerika, mind a tengerek és az óceánok geopolitikáját.²⁷

*

²⁴ *Brunhes*: i. m.

²⁵ Nevesebb angolszász politikai és katonai földrajzi munkák: *Bowman* L.: *The New World*. New-York, 1928; *Cole D. H.*: *Imperial Military Geography*. 7. kiadás. London, 1939; *Lord Curzon*: *On frontiers. A study in political geography*. Oxford, 1908; *Fawcett H. J.*: *A Political Geography of the British Empire*. London, 1933; *Holdich T.*: *Political frontiers and boundary making*. London, 1916; *Boundaries in Europe and the Near East*. London, 1918; *Huntington E.*: *World Power and Evolution*. New Haven, 1919; *Mackinder H. J.*: *Britain and the British Seas*. London, 1902; *Geographical conditions affecting the British Empire*. Geogr. Journal 1909; *Democratic Ideals and reality*. London, 1919; *Mahan A. T.*: *The interest of America in Sea Power present and future*; *Die weisse Rasse und die Seeherrschaft* (német fordítás). Bécs és Lipcse, 1909; *Schevill F.*: *The history of the Balcan peninsula from the earliest times to the present day*. New-York, 1933; *Stevenson*: *On maps!*; *Wright A. és Reid T. A.*: *The Malay Peninsula. A record of British progress in the Middel-East*. London, 1912. stb.

²⁶ *Fairgrieve James*: *Geographie und Weltmacht. Eine Einführung in die Geopolitik*. (Fordította Haushofer Márta.) Berlin-Grunewald, 1925.

²⁷ *Haushofer Karl*: *Geopolitik des Pazifischen Ozeans*. Berlin, 1924.; *Weltmeere und Weltmächte*. Berlin, 1941.; *Siewert Wulf*: *Der Atlantik. Geopolitik eines Weltmeeres*. Leipzig-Berlin, 1940.

A „MAGYAR GEOPOLITIKA” sorsára jellemző *gróf Teleki Pál* magatartása. A politikai geográfia körébe sorolt művei majdnem mind azt a véleményt támasztják alá, amit Rónai Andrásal együtt mi is hangoztatunk, hogy ő az egyetlen magyar geopolitikus²⁸ s ő mégis mindig tiltakozott az ellen, hogy geopolitikusnak nevezzék, illetve »bélyegezzék« – olyannyira nem szerette kora elrontott, lejáratos »geopolitika«-fogalmát. „A geopolitikának megvolna az értelme, – írja – mint a földrajzi tudásra épített politikának; ez azonban nem olyan politika, mely a határoknak a legegyszerűbb módon való kartográfiai ábrázolásán és olvasásán alapszik, avagy külsőséges hasonlóságok egybevetésén”.²⁹ Tehát egy bizonyos fajta »geopolitiká«-tól irtózik s ez a magatartás általános a magyar geográfiaiban. Általában nincs magyar földrajztudós, – az úttörő *Czirbusz Gézától* kezdve napjainkig, – aki nem szolgáltatott volna műveiben máris értékes adalékot egy magyar geopolitikához, de mindannyiunkat befolyásolja a jelszavakban és szólamokban élő, inkább publicisztikai »geopolitika« és ennek tudható be, hogy magyar nyelvű geopolitikai tankönyv és rendszer nincs, még fordításban sem. *Kalmár Gusztáv* legutóbb megjelent könyve (*Magyar geopolitika*) inkább népszerű munka és a geopolitikát régi értelmezésében, történeti vonatkozásaiban tárgyalja (geohistoria); ennek ellenére hézagpótló és nevelő hatású könyv.

Természetes, hogy a magyar geopolitika mai helyzetében közoktatásunk terén nem érvényesül semminemű geopolitikai szellem, sőt a földrajz sem több, mint egyszerű tantárgy. Felsőoktatásunkra jellemző, hogy a jog- és államtudományi karokon sehol sem tartanak földrajzi előadásokat, nincsenek térképek, a politikai tankönyvek alig foglalkoznak az államterülettel. Biztató jel azonban, hogy a kolozsvári tudományegyetem politika-tanára, *Ottlik László*, előadásaiban már utal a geopolitikára s szól a »geopolitikai nemzetfogalom«-ról; *Teleki Pál* kiváló tanítványa, *Rónai András* pedig nemcsak a politikai földrajz tanára a budapesti József nádor-műegyetemen, hanem egyúttal a *Teleki Pál Tudományos Intézet Államtudományi Intézetének* igazgatója is. Remélni lehet, hogy munkásságuk révén a magyar államtudományok is hamarosan szorosabb és élőbb kapcsolatba kerülnek a magyar valósággal.

PALOTÁS ZOLTÁN

²⁸ *Rónai András*: Biographie des frontières politiques du Centre-est européen. Étude politico-géographique consacrée a l'histoire des frontières. Budapest, 1936. 6. l.

²⁹ *Magyarország* c. napilap, 1940. évi január hó 26-i szám.